

gertjan vlot siedlung-ontwerpen van bruno taut 1905-1920

Achter de verzamelnaam 'moderne architectuur' gaat een grote verscheidenheid aan opvattingen en stromingen schuil. De positie die het werk van Bruno Taut hierbij inneemt is enigszins gecompliceerd: zijn ontwerpen worden zowel door pragmatische overwegingen als door een idee over cultuur en architectuur bepaald. Onderstaand artikel wil het verband tussen deze rationele en culturele aspecten in enkele van Taut's siedlung-ontwerpen onderzoeken, en beschrijven welke gevolgen dit voor de architectonische structuur heeft. Het gaat hier met name om de periode vóór 1920, waarin Taut zijn opvattingen over architectuur in verschillende publicaties uitwerkt.

Inleiding

De sociale woningbouw van de twintiger jaren wordt gekenmerkt door een toenemende rationalisering, zowel voor wat betreft de produktietechniek als de organisatie van de woning en het huishouden. Eisen ten aanzien van lichttoetreding, ventilatie en dergelijke, liggen aan de basis van vele nieuwe siedlungsconcepten. De strokenbouw is daarbij een van de bekendste (ver-kavelings)typen.

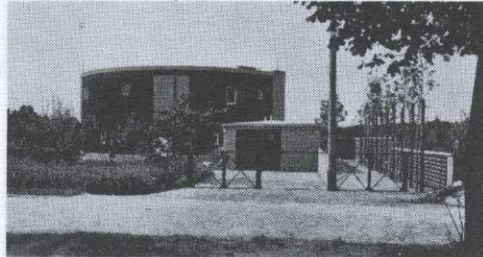
Optimalisering van het productieproces heeft ertoe geleid dat seriebouw een algemeen verschijnsel is geworden. Standardisatie van bouwproducten en detaillering worden van groot belang geacht. De verandering van de produktietechniek heeft niet alleen invloed op het materiaalgebruik en het bouwproces zelf, maar brengt ook mogelijkheden met zich mee voor een andere structurering van het architectonisch en stedenbouwkundig ontwerp op het beeldniveau, met name door repetitie en ritmering.

In zijn Berlijnse siedlungen maakt Taut veelvuldig gebruik van de effecten van repetitie en ritmering, zowel op het niveau van de gevel en het bouwblok als bij de stedenbouwkundige organisatie. Soms wordt het repetitie-effect nog versterkt door het kleurgebruik.

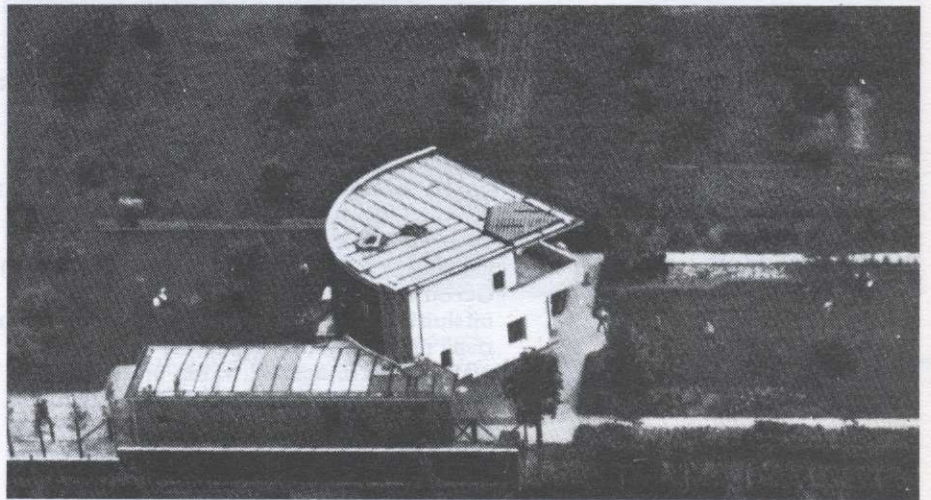
In de loop van de twintiger jaren heeft Taut, in samenwerking met de woningbouwvereniging GEHAG, vele constructie-details gestandaardiseerd. Het is dan ook niet toevallig dat het GEHAG, na het vertrek van Taut uit Berlijn, zelfstandig sterk gelijkende projecten realiseerde.

In een nummer van het tijdschrift *Aufbau* uit 1926 merkt Taut ten aanzien van seriebouw het volgende op:

"Die neu entstehende Formenwelt, welche der Serienbau herbeiführt, muß dem Produktionsprozeß entsprechen und auf der Aneinanderreihung weniger Elemente beruhen, sowohl was das Hausganze betrifft wie seine Einzelheiten. Mit der Musik verglichen,

Woonhuis te Dahlewitz, 1926-27

*handelt es sich weniger um die Melodie als um den Rhythmus, nicht um Soloarie, sondern um das Massenlied oder den Marsch. Und in der Tat muß denn auch die neue Architektur weniger die Spezialempfindungen des Einzelnen als die Entwicklungslinie der Gesamtheit prägen, einer größeren Gemeinschaft, auf der sie ja tatsächlich in jedem Sinne beruht, sowohl im materiellen wie im ideellen."*¹

In 1927 publiceert Bruno Taut het boek *Ein Wohnhaus*, over zijn eigen woning in Dahlewitz. In de toelichting op het ontwerp legt hij de nadruk op de efficiënte organisatie van de huishoudelijke voorzieningen. Hij betoogt dat deze rationalisering de huishoudelijke arbeid verlicht, en betere omstandigheden schept voor de ontplooiing van de bewoners. De formele uitwerking van de woning wekt echter geenszins de suggestie uitsluitend door functionele overwegingen te zijn bepaald. De vormgeving is tamelijk monumentaal: de symmetrische organisatie van de woning en de woonkamer rond de as entree-tuin. Op de bovenverdieping neemt het balkon een soortgelijke positie in als de woonkamer. Deze buitenruimte is vanuit drie slaapkamers bereikbaar en ligt eveneens op de hoofdas van de woning. Boven het balkon is het dak van glazen bouwstenen voorzien. De bijzondere positie die de woonkamer en het balkon innemen blijft in het boek onbesproken. In een situatieschets tekent Taut drie wo-

* Dit artikel is een bewerking van een architectuurscriptie die Gertjan Vlot in juni 1983 schreef. De begeleiding was in handen van Henk Engel, wetenschappelijk medewerker van de afdeling Bouwkunde, TH Delft.

1. Von der architektonischen Schönheit des Serienbaues, uit: *Bruno Taut 1880-1938*, Akademie-Katalog 128, Berlin 1980, p. 222.
2. Thilo Hilpert, *Hufeisensiedlung Britz 1926-1980*, Berlin 1980.

ningen in plaats van één. De woningen zijn ten opzichte van elkaar iets gedraaid, alsof ze op hetzelfde middelpunt zijn gericht.

In tegenstelling tot enkele tijdgenoten schuwt hij het gebruik van schuine kappen niet. Zowel in de Hufeisensiedlung als in de siedlung Freie Scholle zijn ééngezinswoningen van een kap voorzien. Ook in een ander opzicht wijken deze ontwerpen af van de nog jonge traditie van de strokenbouw: de aanwezigheid van twee monumentale openbare hoven. De oriëntatie van sommige portieketagewoningen van deze hoven is niet ideaal te noemen. In beide plannen zijn de woningen steeds op gelijke wijze ten opzichte van de hof gesitueerd: in het hoefijzer liggen de loggia's aan de binnenkant, bij de Schollenhof alle balkons aan de buitenkant van de hof. De vorm van de hoven is dan ook vooral ontwikkeld vanuit de functie die zij in het geheel vervullen: centrale collectieve ruimte. Hun betekenis in de structuur van het plan moet vooral gezien worden in het licht van dit idee van collectiviteit, de zogenaamde Gemeinschaftsgeist.

Met dit tweede structureringmiddel, de monumentale kern, zijn we aangekomen bij het eigenlijke onderwerp van deze studie: een beknopt onderzoek naar de ontwikkeling van dergelijke kernen in de siedlungontwerpen van Bruno Taut – in het bijzonder gedurende het tweede decennium van deze eeuw – in relatie tot de idee van de gemeenschap. Deze idee blijkt in zijn siedlungontwerpen een belangrijke rol te spelen. Of, zoals hij in artikel in het blad *Wohnungswirtschaft* uit 1926 over Gemeinschaftsgeist schrijft:

“Hier bleibt eine der schönsten Aufgaben des Architekten, weil sich hier dement-

sprechend etwas Ueberindividuelles und deshalb sachlich Geistiges verkörpern muß.”²

Industriële revolutie

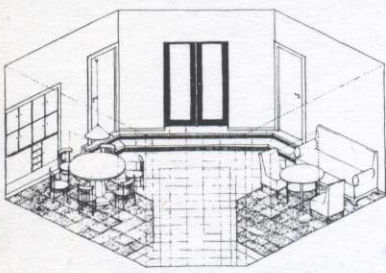
Gedurende de industriële revolutie wordt de huisvestingssituatie van het grootstedelijk proletariaat in toenemende mate als probleem opgevat. Aanvankelijk alleen door enkele verlichte burgers en gefortuneerde industriëlen, later ook door de eerste woningbouwverenigingen en de overheid.

Als gevolg van de mogelijkheden die de industrie leek te bieden, trok een deel van de plattelandsbevolking naar de stad. Parallel aan de cumulatieve groei van de industrie nam ook de omvang van de stedelijke bevolking toe. Speculanten maakten van deze ontwikkeling gebruik door de grondprijzen op te voeren, bestaande woningen te splitsen en op nieuwe bouwgrond zo veel mogelijk woningen te bouwen tegen zo laag mogelijke kosten. De zo ontstane huisvestingssituatie vormde een obstakel voor de groei en continuïteit van de industriële productie. Het proletariaat raakte dicht oengepakt, haar lichamelijke en geestelijke gesteldheid werd als erbarmelijk bestempeld. Licht en lucht is het parool, hygiëne in alle opzichten een vereiste.

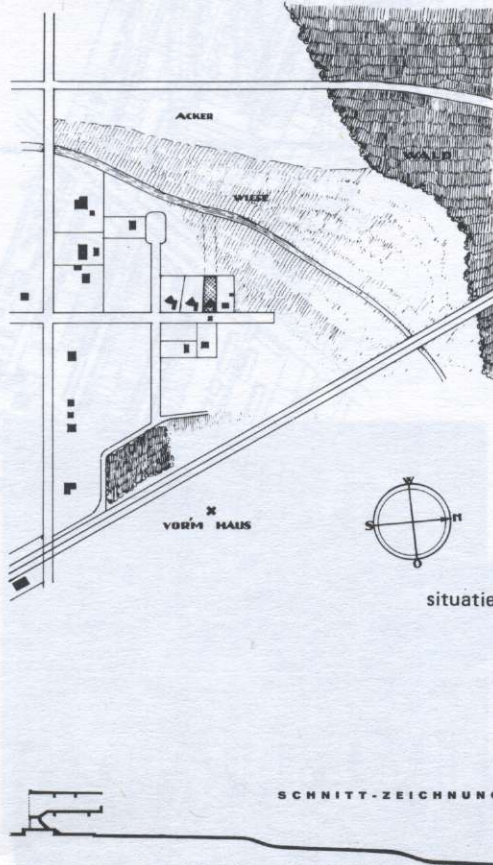
Die Gartenstadt

Aanvankelijk zijn de successen van de hervormingsbewegingen gering. De rijksoverheid is niet tot maatregelen bereid.

Rond de eeuwwisseling krijgt de woninghervorming onder invloed van de Garden-City beweging van Ebenezer Howard, een nieuwe impuls. Men hoopt door het stichten van geheel nieuwe nederzettingen buiten de stad de slechte woonomstandigheden van vele stedelingen te kunnen verbeteren. Op het platteland zijn de grondprijzen laag,

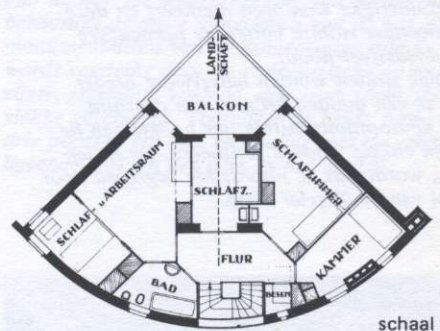

isometrie woonkamer

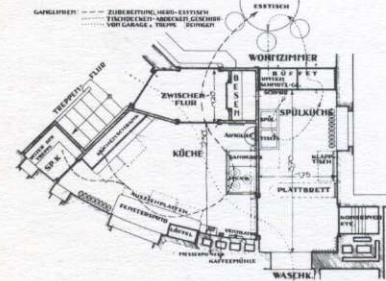
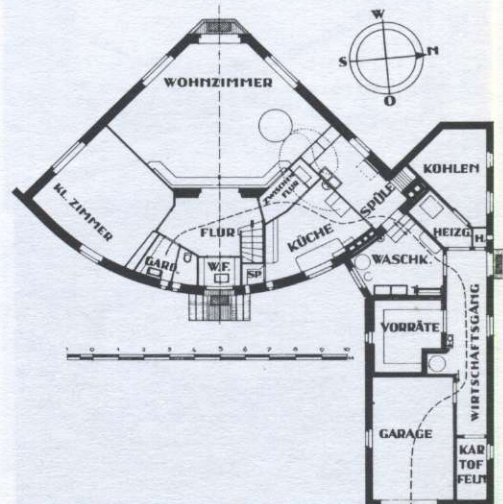

situatie

SCHNITT-ZEICHNUNG

schaal 1:300

keuken

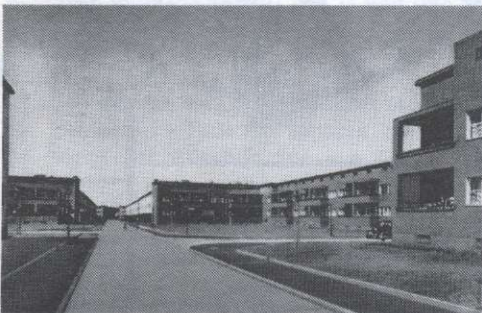
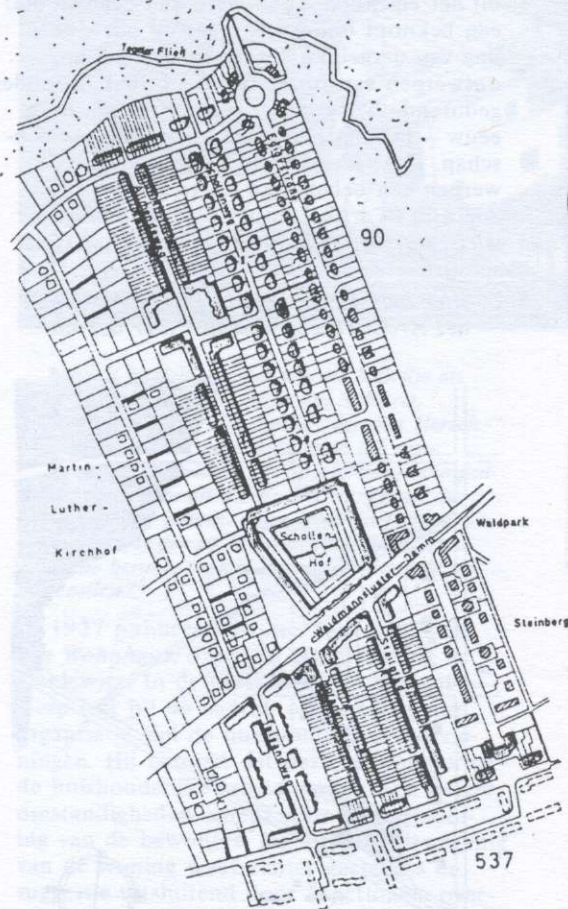
Freie Scholle 1924–1931

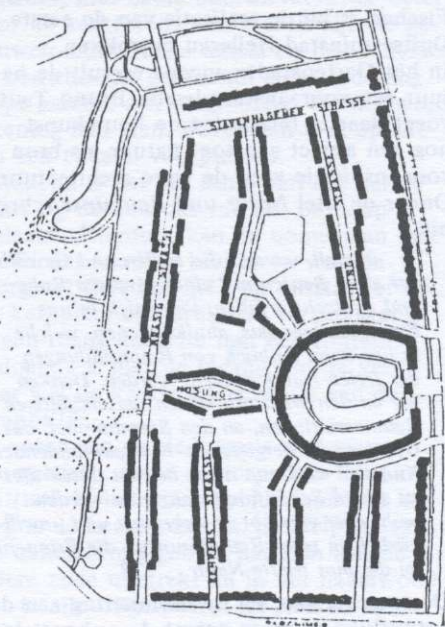
Een lineair ontwikkelde straten–tuinen-verkaveling staat min of meer loodrecht op de hoofdontsluiting. De Schollenhof en de bebouwing rond een tweede plein en langs de hoofdweg zijn afwijkend uitgewerkt. De bouwblokken zijn daar opgebouwd uit portieketagewoningen. Overigens is de hoogte meestal gelijk: drie bouwlagen.

Het openbare karakter van de Schollenhof wordt versterkt door:

- enkele achterliggende straten via de hof op de hoofdweg aan te sluiten,
- de portiekontsluiting aan de hof te situeren,
- de neutrale 'ommuring' van de hof, die de afzonderlijke woningen maskeert en deze collectieve ruimte buiten de particuliere invloedssfeer houdt.

Sommige straten worden halverwege breder zodat ze een midden krijgen, een centrum. Langs de hoofdontsluiting, ter hoogte van de hof zijn enkele winkels gesitueerd. De nederzetting wordt aan de noordzijde begrensd door het dal van de Tegeler Fließ.

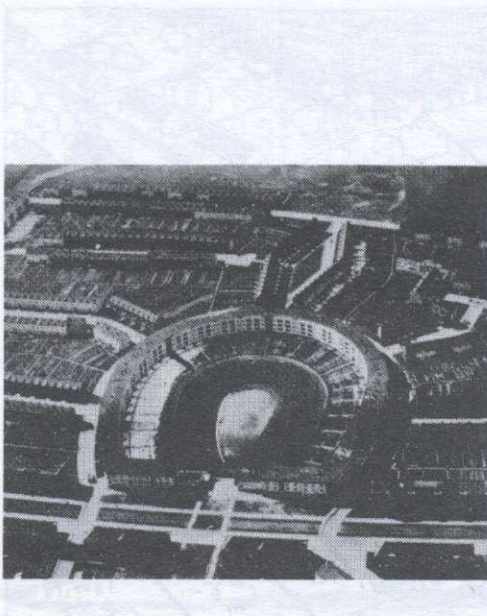

Hufeisensiedlung

1925-1927

De siedlung wordt aan de zuid- en oostkant begrensd door twee lanen. Omdat zowel de bebouwing langs deze twee lanen als het bouwblok in het noorden vrij gesloten zijn, en hoger dan de rest, kan de hele siedlung als superblok worden opgevat, met het hoefijzer als instulping. Binnen de randbebouwing bevindt zich een oost-west georiënteerde straten-tuinen-verkaveling met eengezinswoningen; al deze woningen zijn van een kap voorzien. In de directe omgeving van het hoefijzer buigen de straten af en sluiten loodrecht aan op de weg die de hof omzoomt. Tussen het hoefijzer en de oostelijke laan ligt een plein met enkele winkels. Een trap, geflankeerd door twee terrassen, verbindt het plein met de hof. De schermwerking van de laagbouw benadrukt de grote afmetingen van de hof. De monumentaliteit van de komvormige ruimte wordt versterkt door de concentrische opbouw: vijver, grastalud, voetpad, drie rijen (fruit?) bomen, vlakke gevelwand. Tegenover de brede trap zorgen drie poorten voor de verbinding met de achterliggende wijk en het park in het westen.

zodat goedkope woningbouw mogelijk wordt. Grondspectatie kan uitgesloten worden door de grond in één keer en collectief aan te kopen (Gesamteinwohnerschaft).

De natuur en de gezonde lucht zullen hun heilzame uitwerking op lichaam en geest niet missen. De mogelijkheid tot het zelf verbouwen van groenten moet al te grote afhankelijkheid van de industrie voorkomen. Daarnaast wordt verwacht dat zich op beperkte schaal fabrieken bij de tuinsteden zullen vestigen, omdat de grondprijzen laag zijn, de verbindingen verbeterd worden en de bevolking gezond is. Tenslotte zal de tuinstad gekenmerkt worden door collectieve voorzieningen voor onderwijs en vermaak. Alles volgens een planmatige opzet.³ De nieuwe gemeenschap moet een positieve invloed hebben op de als ziek beschouwde maatschappij.⁴

In 1907 bericht J.A. Lux in *Höhe Warte* over een congres in London dat de verheffing van het volk door de bouwkunst tot onderwerp heeft.⁵ Hij onderschrijft de noodzaak om de belangstelling van het volk voor bouwkunst te wekken. Bouwkunst kan onmogelijk een zaak voor uitsluitend vakmensen zijn omdat het juist de neerslag van algemene behoeften en van de heersende ideologie is.

In hetzelfde jaar publiceert Theodor Fischer eveneens in *Höhe Warte* een artikel waarin hij pleit voor de ontwikkeling van een nieuw cultureel centrum ter lering en vermaak, voor kunstzinnige vorming en voor festiviteiten: het volkshuis. Bestaande theaters en tentoonstellingsgebouwen acht hij niet geschikt aangezien die slechts voor een beperkt publiek toegankelijk zijn.

*"Die werdende Kunst aber soll das Volk wieder verstehen. . . Diese Volkskunst die nicht in gemalten Schränken und gestickten Hauben besteht, diese Kunst des ganzen Volkes soll lebendig werden. Sie ist da, aber ihr fehlt der Ort wo sie offenbar werde."*⁶

In Engeland wordt het belang van gemeenschapscentra eveneens ingezien, zij het, dat daar ook aan andere dan kunstzinnige en recreatieve functies wordt gedacht. De invloedrijke architect en stedebouwkundige Raymond Unwin brengt het in het tijdschrift *Gartenstadt* als volgt onder woorden:

"Es gilt ein Heim zu planen für eine Gemeinschaft, die ein bestimmtes Gemeinschaftsleben hat. Für dieses Leben ist ein Mittelpunkt notwendig, der von Verwaltungsgebäuden, Museen, Schule, Gesellschaftshäusern, Andachtstätten gebildet wird.

*Das Gemeinschaftsprinzip bringt es . . . nicht allein mit sich, daß jedes einzelne Haus anzieher wirken wird, sondern gibt auch der Gesamtheit der Bauten jene Einheitlichkeit, welche entspringend aus einem Gemeinschaftsleben ihren Ausdruck in der harmonischen Schönheit des Gesamtbildes findet. Und diese Harmonie der äußeren Form muß ihrerseits wieder zurückwirken auf das Leben, das unter seinem Einfluß aufblüht, innigeren Zusammenschluß fördernd, und weitere Betätigungsmöglichkeiten für ein Gemeinschaftsleben bietend."*⁷

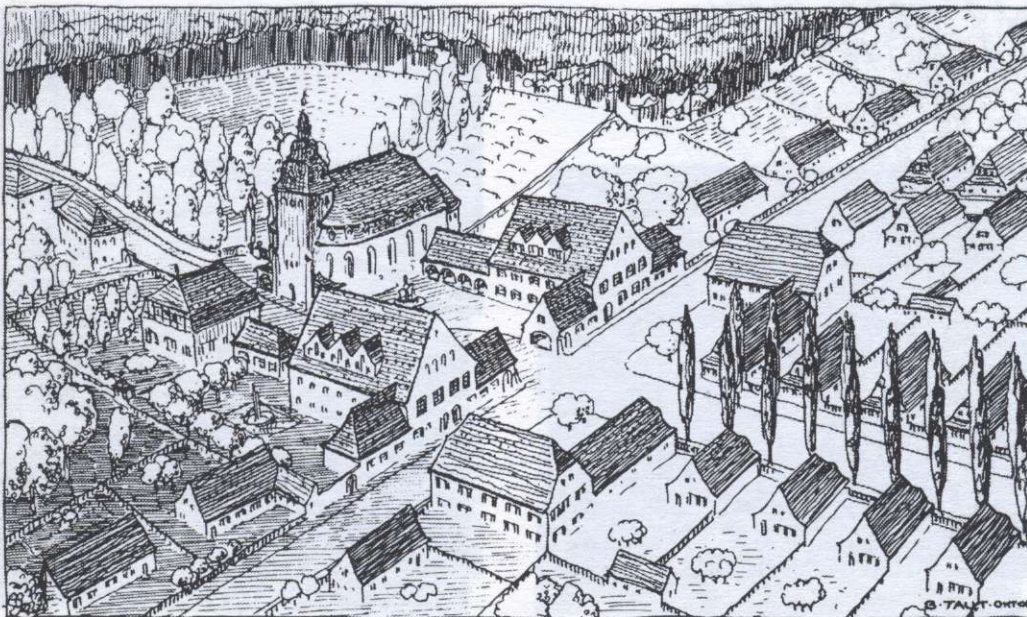
Ontwerp voor de kern van een arbeiderssiedlung

Dat Bruno Taut met de ontwikkelingen in de Gartenstadt-beweging op de hoogte is, mag blijken uit het ontwerp dat hij in 1905 voor een arbeiderssiedlung maakt. Vóór die tijd is hij reeds in contact gekomen met Hans Kampffmeyer en diens geschriften, en zijn geachte leraar, Theodor Fischer, is bij de realisatie van de eerste Duitse tuinstad Hellerau betrokken.

In het Gartenstadt-concept vervult de natuur een vooraanstaande rol. Bruno Taut voegt daar in relatie tot de bouwkunst nog een aspect aan toe: natuur als bron voor inspiratie voor de ware architectuur. Onder de titel *Natur und Baukunst* schrijft hij:

*" . . . überall, wo uns die Hallen und Gewölbe der alten Bauten mit einer gewissen Ruhe und Andacht erfüllen, lösen sich in uns Empfindungen aus, ähnlich denen, welche in uns beim Anblick von Raumbildungen der freien Natur erweckt werden. Denken wir an den Wald mit seinen tausendfältigen Raumvariationen, an den Sternhimmel, das Gebirge und dergleichen. Ein raumbildender Künstler wird nun nicht bewußt durch dies zu seinen Schöpfungen angeregt werden. . . wohl aber verweht er unbewußt und unwillkürlich in seine Raumlösungen die Erinnerung an die ihm traute Natur . . ."*⁸

De ervaring van, en de herinnering aan deze natuurlijke ruimten vormt de onbewuste basis van het scheppingsproces van de architectuur. In verband hiermee wijst hij op de

vogelvlucht siedlungontwerp 1905

3. Kristiana Hartmann, *Deutsche Gartenstadt-bewegung*, München 1976, p. 116: de statuten van de DGG.
4. Hartmann, o.c., pp 38 e.v.
5. Hartmann, o.c., p. 41.
6. Hartmann, o.c., p. 39.
7. Hartmann, o.c., p. 40.
8. Bruno Taut 1880-1938, Akademie-Katalog 128, p. 164.

overeenkomst tussen een naaldwoud en het schip van een gotische kathedraal. Niet dat het één, een nabootsing van het ander is; beiden zijn een zelfstandige getuigenis van de scheppende natuur. Naaldwoud en gotische kathedraal lijken in de ervaring met dezelfde essentie te zijn doordrongen. Hierin ligt de betekenis van de moderne architectuur, die zich niet langer verliest in stijl nabootsing, maar de traditie van de oude meesters weer oppakt en zich harmonisch verhoudt tot de omringende natuur. Aldus Bruno Taut in 1904.

Over het stedlungsontwerp dat hij een jaar later maakt is niet veel bekend. Toch biedt het materiaal – twee tekeningen – enige aanknopingspunten. Waarschijnlijk gaat het om een plan voor een denkbeeldige situatie. De vogelvluchttekening laat een reeks arbeiderswoningen zien, die volgens een strak patroon repeteren. Op het kruispunt van de twee belangrijkste getekende wegen ligt het dorpscentrum.

Dankzij de neutrale repetitie van de arbeiderswoningen wordt het beeld gedomineerd door de afwijkende bebouwing van het centrum, met name door de kerk, of beter: door de kerktoren. Van hieruit zijn de gebouwen min of meer axiaal en met afnemende bouwhoogte geordend. Deze ordening loopt parallel aan de glooiing, die de tweede tekening laat zien. Bovendien is er sprake van een tweetal voorpleinen.

Opvallend is dat het schip van het kerkje dwars op de hoofdas van het ontwerp is geplaatst. Hierdoor kan de bomenlaan met een slinger rond de kerktoren worden doorgezet (het bos in?), en ontstaat er op het kerkplein een drukkere verkeerskant en een rustig gedeelte met een fontein. Zodoende is niet de ingang van de kerk, maar wel de kerktoren centrum van de compositie.

De opzet van de stedlung is weliswaar symmetrisch, maar de dorpskern ligt excentrisch in het plan. Behalve spil van het dorp is de kerktoren ook middelpunt van een cirkelvormig gebied dat zich aan de andere zijde uitstrekt en in het naaldwoud lijkt te zijn uitgespaard. De kerktoren bemiddelt tussen enerzijds de komvormige ruimte in de bosrand en anderzijds de mo-

numentaal vormgegeven ruimte van het dorp: de straat met de ranke, hoogopgaande populieren, daarna kruisvormig, het eerste plein en tenslotte het kerkplein zelf: als was het een kathedraal. Natuur en bouwkunst.

Falkenberg

*“... Wir Architekten haben mit am meisten unter der Zerrissenheit und Verworrenheit unserer Kultur zu leiden, die seit etwa 50 Jahren besteht; wir Architekten sehnen uns danach, in unsern Arbeiten den Ausdruck für die Ideen, für die Ideale, für die Anschauungen zu geben, die die Gesamtheit beherrschen...”*⁹

Als dergelijke ideeën ontbreken kan er, zo meent Taut, geen sprake zijn van een werkelijk samenhangende architectuur. Architecten die zich vooral toeleggen op materiële kwaliteit van hun ontwerp, zoals bij de Werkbund, gaan aan dit gemis voorbij. Toch zijn de condities voor een samenhangende architectuur, voor een ware bouwkunst, reeds aanwezig. Bruno Taut vervolgt:

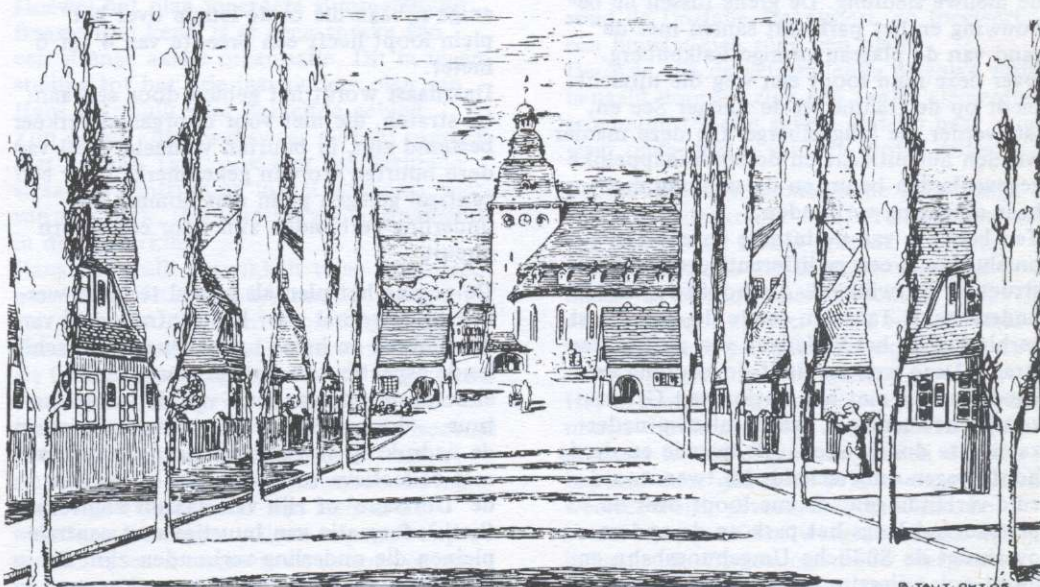
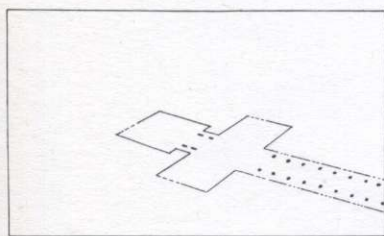
“Es hat sich eine neue Idee gebildet, eine Idee, die verspricht zur Weltanschauung zu werden, zum Allgemeingut zu werden und vielleicht die schönen Aufgaben, die großen Aufgaben, nach denen wir rufen, uns zu beschermen. Diese Idee ist der soziale Gedanke.”

De nieuwe idee heeft haar uitdrukking reeds gevonden in de doelstellingen van de tuinstadbeweging.

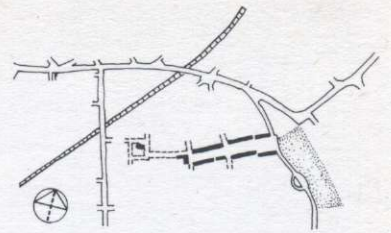
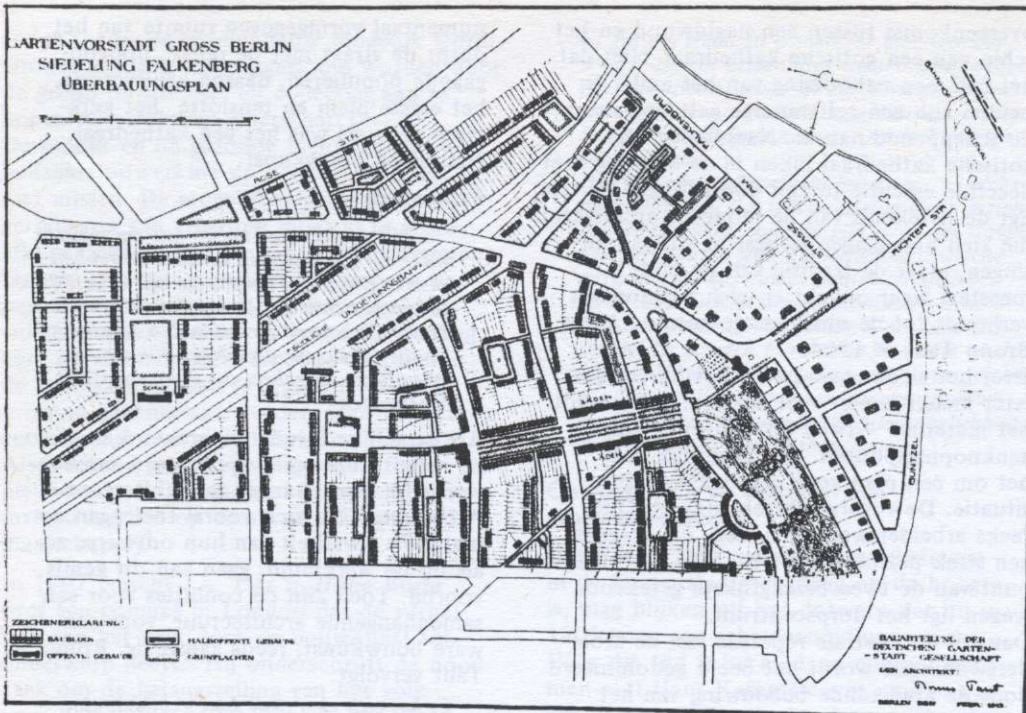
Hiermee verbonden is de ontwikkeling van de *Kleinwohnung* en de vorming van nieuwe nederzettingen. Het spreekt vanzelf dat de architect hierin een belangrijke rol speelt. Hij draagt zorg voor de verkaveling, de infrastructuur en andere stedenbouwtechnische aspecten. Maar ook esthetische overwegingen met betrekking tot de invoeging in het landschap behoren tot zijn werkterrein. Hij dient nieuwe woningtypen en nieuwe vormen te ontwikkelen en daarbij de essentie niet uit het oog te verliezen.

“Der Architekt muß Künstler sein, er muß den Mut haben, ein Idee zu gestalten, aus der Summe dieser Voraussetzungen zu einem Bild zu kommen, und er muß den Mut haben, Nebensächliches beseite zu

straatbeeld stedlungsontwerp 1905

9. Vortrag auf der Generalversammlung der DGG, Leipzig 1913, uit: Bruno Taut 1880–1938, Akademie-Katalog 128, p. 174.

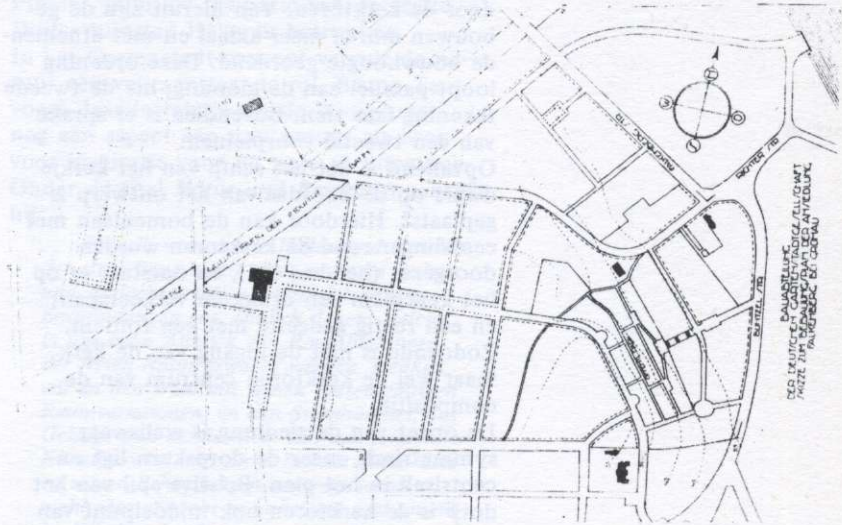

schema wegen, Falkenberg, ontwerp Taut.

ontwerpen voor Falkenberg: links Taut, 1913 onder Bernoulli, 1910.

setzen und das Wesentliche zu betonen. Die Kolonie muß als Ganzes wie etwas organisch Gewachsenes wirken. . .

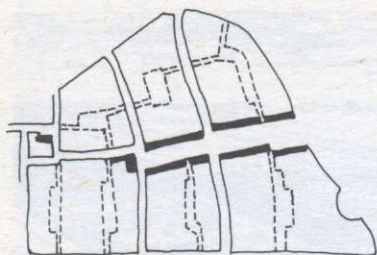
In 1913 maakt Bruno Taut in opdracht van de Gemeinnützige Baugenossenschaft Groß-Berlin e.V. een stedenbouwkundig ontwerp voor een terrein van 75 ha rond de Falkenberg in de omgeving van Berlijn. Het gebied wordt door de Südliche Umgehungsbahn in twee stukken verdeeld. Het grootste en meest interessante deel is min of meer symmetrisch van opzet. Middendoor dit deel loopt een brede en monumentale, pleinvormige straat (35–40 meter breed), waarvan de vorm is afgeleid van de oude 'märkische Dorfaue'. Langs dit plein zijn een aantal winkels geprojecteerd. Aan de westkant wordt deze brede straatruimte afgesloten door een school met een gymnastieklokaal. Direct naast de school wordt de straat aanzienlijk versmald voortgezet en eindigt tenslotte op het plein bij de kerk. Aan de oostkant van het langgerekte plein ligt een park. Dit park dat samenvalt met de stijfste helling van de Falkenberg, vormt de fraaie oostrand van de nieuwe siedlung. De grens tussen de bebouwing en het park valt samen met de rand van de plateauvormige Falkenberg. Over deze rand loopt een weg die uitzicht biedt op de Dahme en de Langer See en, iets verder, de Müggelberge. Op deze manier worden het uitzicht en de landschappelijke gegevens benut en de siedlung met haar omgeving verbonden. Ten behoeve van de interne en externe ontsluiting is een gedifferentieerde wegenstructuur ontwikkeld. Als hoofdwegen onderscheidt Taut ten eerste de oost–west verbinding in het verlengde van de Richterstraße. Deze weg verbindt de siedlung en Alt-Glienicke met het station van Grünau zonder het centrum van de nieuwe nederzetting te doorkruisen. Als tweede en derde hoofdwegen onderscheidt hij twee noord–zuid-verbindingen: de ene loopt over de plateau rand langs het park en de andere overbrugt de Südliche Umgehungsbahn en loopt ook enigszins buiten de siedlung om.

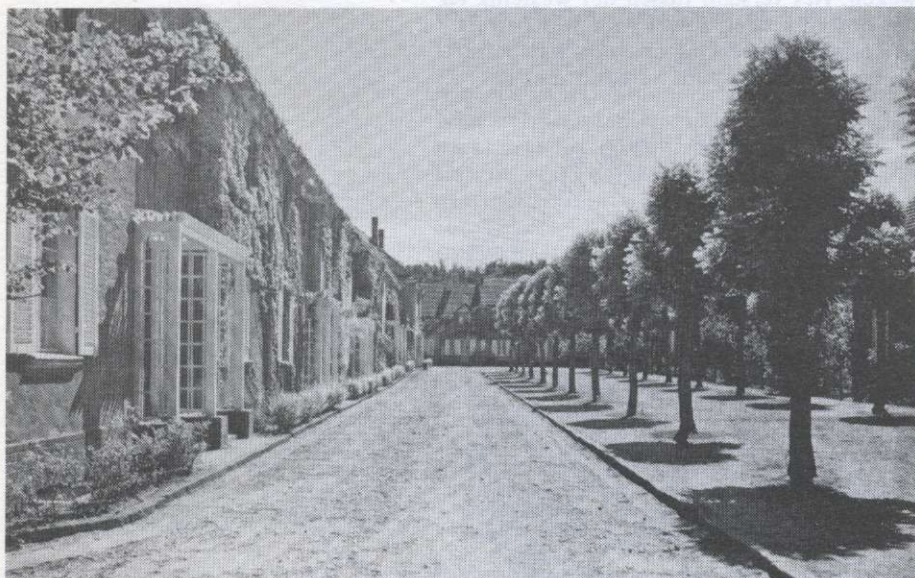
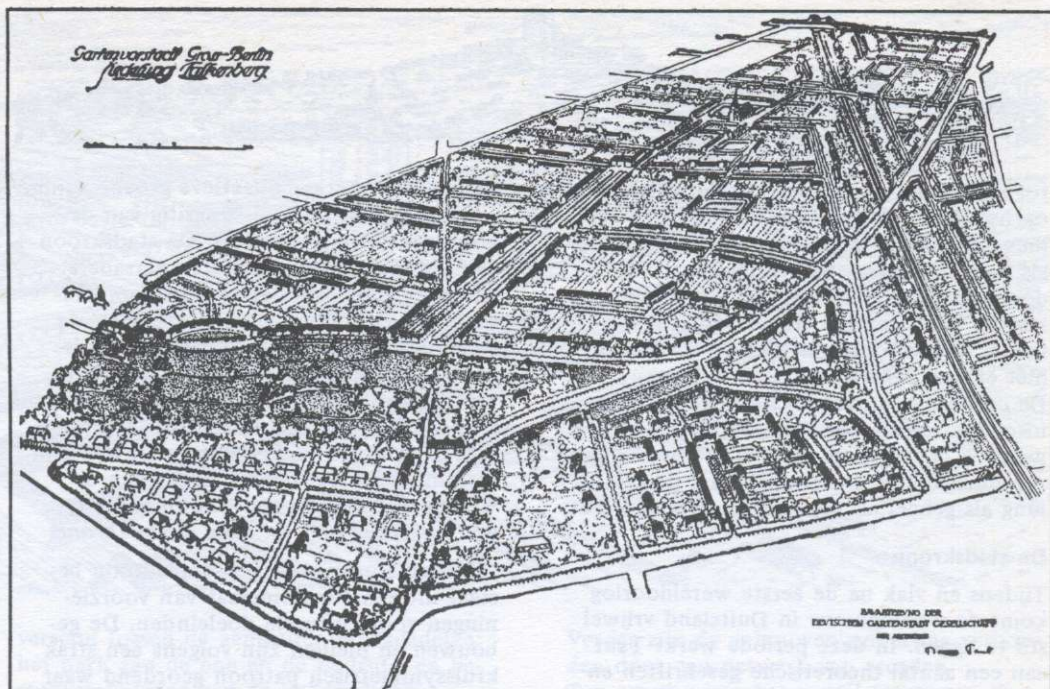
De beide laatstgenoemde wegen vormen de verbinding tussen Alt-Glienicke en het gebied van Bohnsdorf. Doordat de hoofdwegen grotendeels buitenom lopen kan het gemeenschapsleven zich in alle rust op het langgerekte plein concentreren. De enige rijbaan die in de lengte over het plein loopt heeft een breedte van 4 tot 6 meter.

Daarnaast wordt het gebied door een aantal straten, die niet voor doorgaand verkeer bestemd zijn, in buurten verdeeld. Veel van deze buurten worden gekenmerkt door een centraal gelegen plein met bomen, die onderling verbonden zijn door een intern circuit.

De poging het plan als geheel te laten werken geldt vooral voor het centrale deel van de siedlung en heeft betrekking op verschillende aspecten van het ontwerp, onder andere: de differentiatie van de infrastructuur – doorgaand verkeer buitenom, intern de nadruk op verblijfsfuncties; gebouwen met collectieve voorzieningen liggen aan de 'Dorfsaue' of zijn van daaruit zichtbaar (kerk); formatie van buurtjes met centrale pleinen die onderling verbonden zijn; de 'Dorfsaue' lijkt het geheel te verknopen –

schema buurtjes

middelpunt van de buurten en centraal verbindend element in de reeks kerk—Dorfsaue—park—landschap.

Hoewel het plan meerdere symmetrische fragmenten kent, is er geen sprake van een strenge axiale organisatie. Dit in tegenstelling tot het drie jaar oudere plan van Hans Bernoulli voor hetzelfde gebied. Zijn opzet komt weliswaar globaal overeen met die van Taut; ook hier een verbrede straat als centrum en in het verlengde hiervan een park. Het verschil zit voornamelijk in de uitwerking.

Hans Bernoulli ontwikkelt twee delen, elk met een zelfstandige symmetrie, die door een weg met elkaar in verbinding staan. Zowel in het gebied rond de kerkstraat als in de parkaanleg is de axiale organisatie consequent doorgevoerd. De as van de kerkstraat valt exact samen met de hoofdas van de kerk; de rechte, smallere straten staan hier loodrecht op. Woonbebouwing is niet getekend, maar kan zich in het wegenraster voegen. Alleen bepaalde representatieve en monumentale gebouwen zijn in de tekening aangegeven. Het plan wordt

gekenmerkt door een formele structuur die het gebied opdeelt, verkavelt — een rationele ordening. In dit opzicht vertoont de organisatie van het plan overeenkomsten met de geometrische en axiale concepten van de Verlichting, waarin de heerschappij van de ratio over de natuur werd bevestigd. Hierin schuilt het belangrijkste verschil met het ontwerp van Bruno Taut. Zijn voorstel gaat niet uit van een rigide ordening en verkaveling. Tegelijkertijd wijst hij ook de versplinterende beeldspraak van de stijllimitaties af. In Taut's plan worden symmetrie en axialiteit ingezet om de collectieve ruimten, zoals de pleinen, met de omringende bebouwing, een zekere zelfstandigheid te verschaffen zonder dat ze hierdoor een volstrekt autonoom en gesloten karakter krijgen.

Het monumentale karakter is bepaald en tegelijkertijd wordt een zeker vervolg, een uitgestelde beëindiging, een groter geheel gesuggereerd. Geen hermetische ordening, geen verstrooiing, maar schakeling.

Niettemin is in het patroon dat door schakeling ontstaat, een trapsgewijze ordening te onderscheiden: zoals de siedlung zich rond de Dorfaue organiseert, zo formeert een buurtje zich rond een plein.

De orde van de verschillende niveau's wordt bepaald doordat zich een aantal elementen groeperen tot een geheel, dat op haar beurt weer onderdeel is van een groter geheel.

Een consequent geometrische uitwerking is niet noodzakelijk voor het functioneren van het geheel. Het is juist de afwijking, de differentiatie die de delen specifiek maakt en een identiteit verschaft. Bovendien kan het ontwerp zich door zijn flexibele structuur gemakkelijk inpassen in de situatie, wijzigingen opnemen, groeien. Het is zowel dit groeivermogen als de organisatie die de siedlung vergelijkbaar maken met een levend organisme. Cellen worden bepaald door genen en celkernen, specifiek weefsel wordt gevormd door cellen, het totaal van specifieke weegsels maakt het lichaam uit. Op analoge wijze organiseren de woningen zich tot blokken, de blokken

tot straatruimten en pleinen; deze formeren op hun beurt de buurtjes, de buurtjes vormen de siedlung met kerk, plein en park als hart en longen. Het is denkbaar dat door een schakeling van siedlungen, steeds met de kern aan een verkeersader, een nieuw weefsel ontstaat. Een stad? Wellicht met een superkern?

De correspondentie met het levende organisme betreft de structuur van het ontwerp en de suggestie van het groeivermogen van de siedlung. Deze maakt dat de siedlung als geheel als organisch gegroeid werkt.

De stadskroon

Tijdens en vlak na de eerste wereldoorlog komt de woningbouw in Duitsland vrijwel stil te liggen. In deze periode werkt Taut aan een aantal theoretische geschriften en ontwerpen. Het eerste – *Die Stadtkrone* – bevat een theoretisch ontwerp voor het centrum van een tuinstad in een denkbeeldige vlakte. Het betreffende stadsontwerp is cirkelvormig en heeft een diameter van zeven kilometer.

In het midden van de tuinstad bevindt zich het terrein van de stadskroon. Dit rechthoekige gebied van 800×500 meter wordt omgeven door hoofdverkeersaders die op grond van verkeerstechnische en esthetische overwegingen niet naar het midden van de stadskroon lopen, maar enkel aan het centrum raken en in een wijde boog afbuigen. In het oostelijk deel van de stad loopt een spoorlijn volgens een soortgelijke kromming. Tussen het station en de stadskroon ligt een buurt met overwegend kantoorfuncties. Om praktische redenen zijn hier de overheidsgebouwen en het raadhuis rond aparte pleinen samengebracht. De fabrieken zijn in het oosten van de stad langs de spoorbaan gesitueerd, zodat de stad van hun kwalijke dampen blijft verschoond.

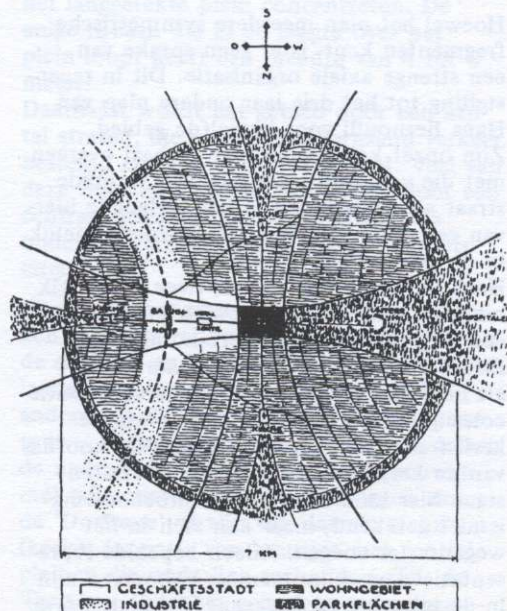
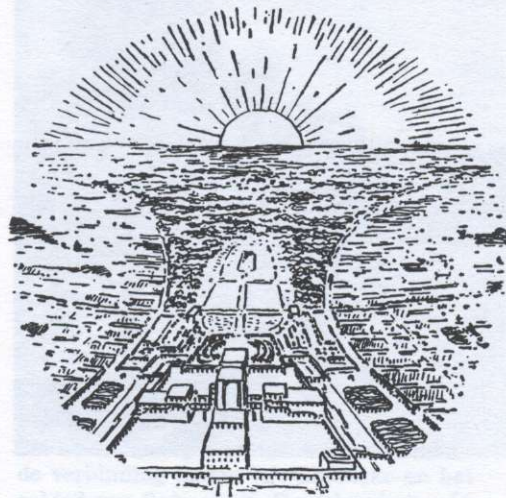
Omdat de heersende windrichting west is, kan gezonde lucht van bos en weide tot diep in de stad doordringen. Het park, dat als een grote levensader het hart van de stad met het vrije veld verbindt, zal een echt volkspark moeten zijn – met speelplaatsen, vijvers, botanische tuinen, bloemperkjes, rosaria, enzovoorts – en breed in het omgevende landschap moeten uitmonden.

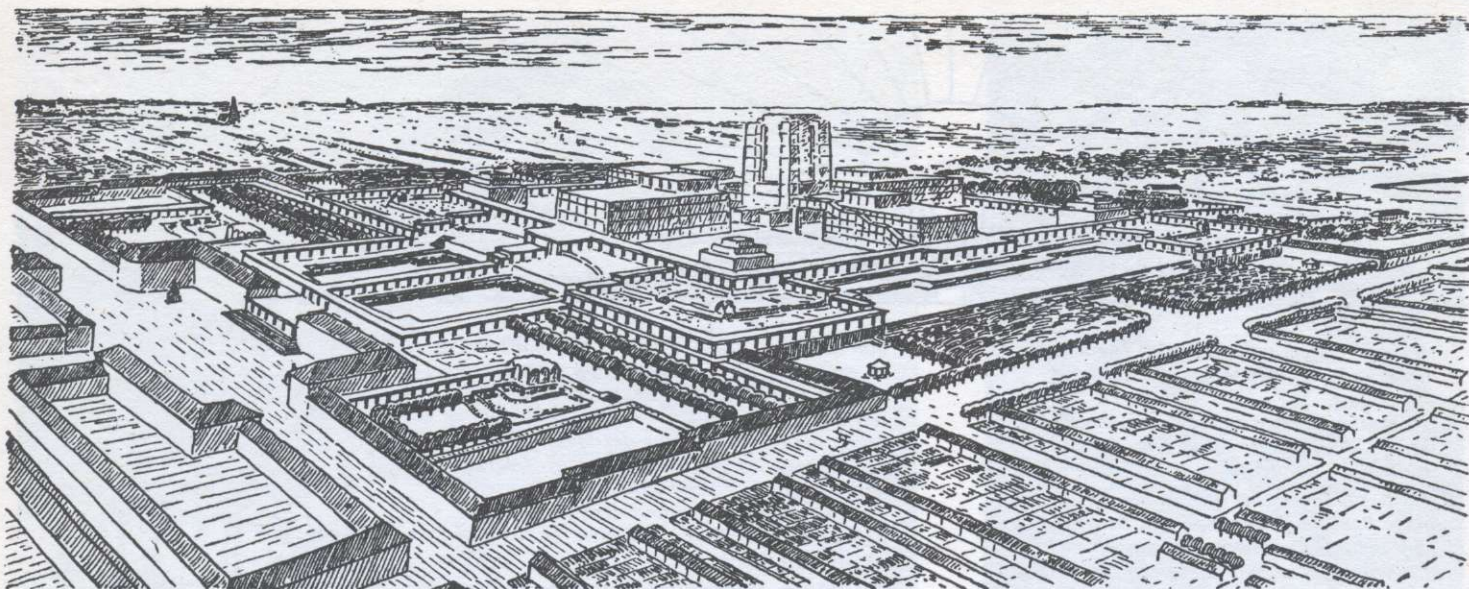
Op het assenkruis van de stad zijn ter plaatse van de drie wijken, evenzovele hoofdkerken gesitueerd. De scholen liggen echter verspreid door de stad. De ziekenhuizen en de universiteit bevinden zich in het park. Twee diagonale hoofdstraten verkorten de afstand naar het station. Het stratenbeloop van de woonwijken is ongeveer noord–zuid, zodat de eengezinswoningen in de straten-tuinen verkaveling aan beide kanten optimaal bezond worden en bovendien de hinder van de heersende windrichting zoveel mogelijk wordt beperkt. Tot zover de toelichting uit het boek.

De kernen van de drie wijken zijn op dezelfde wijze geordend als in de siedlung

Falkenberg: kerk–collectieve groene ruimte–landschap. Alleen de situering van de hoofdontsluiting is anders. De stadskroon zelf ligt wel aan de grote verkeersaders, wordt er zelfs aan vier kanten door omstroemd. Ook op stadsniveau vinden we dezelfde monumentale kernreeks: stadskroon–volkspark–landschap. De hoogte van de woonbebouwing blijft geheel volgens de principes van de tuinstad zo laag mogelijk; de bedrijfs- en bestuursgebouwen zijn maximaal één verdieping hoger dan de woningen zodat de stadskroon *mchtig und unerreichbar . . . über allem throne*.

De door Taut ontworpen stadskroon bestaat uit een conglomeraat van voorzieningen voor culturele doeleinden. De gebouwen en pleinen zijn volgens een strak kruissymmetrisch patroon geordend waar slechts in enkele gevallen van wordt afgeweken. Het verschil tussen het westelijk en het oostelijk deel, zowel voor wat betreft de formele uitwerking als voor wat betreft de bestemming, houdt verband met het

verschil tussen de aansluitende stadsdelen: het park aan de ene en de bedrijfs- en bestuursgebouwen aan de andere kant.

De vier grote gebouwen in het centrum (opera, theater, 'Volkshaus' en kleine zaal) richten zich kruisvormig naar de vier windstreken en vormen een reeks met een aantal monumentale elementen. Naar het noorden en zuiden: kerk en wijkpark; naar het oosten: bestuurscentrum, station, kerk, wijkpark en opgaande zon; naar het westen: volkspark en ondergaande zon.

In het westelijk deel bevinden zich gebouwen voor bruiloften en dergelijke, muziekpaviljoens, een zomertheater, en een restaurant. Het oostdeel van de stadskroon biedt ruimte aan een botanische kas, een aquarium, leeszaalen, een bibliotheek en een wat klein museum, want:

"Die lebendige Kunst bedarf überhaupt keiner Aufstapelung; sie soll hier nicht mehr im Museum ihr kümmerliches Dasein firsten, sondern mitwirkend und sich einordnend das Ganze durchziehen."

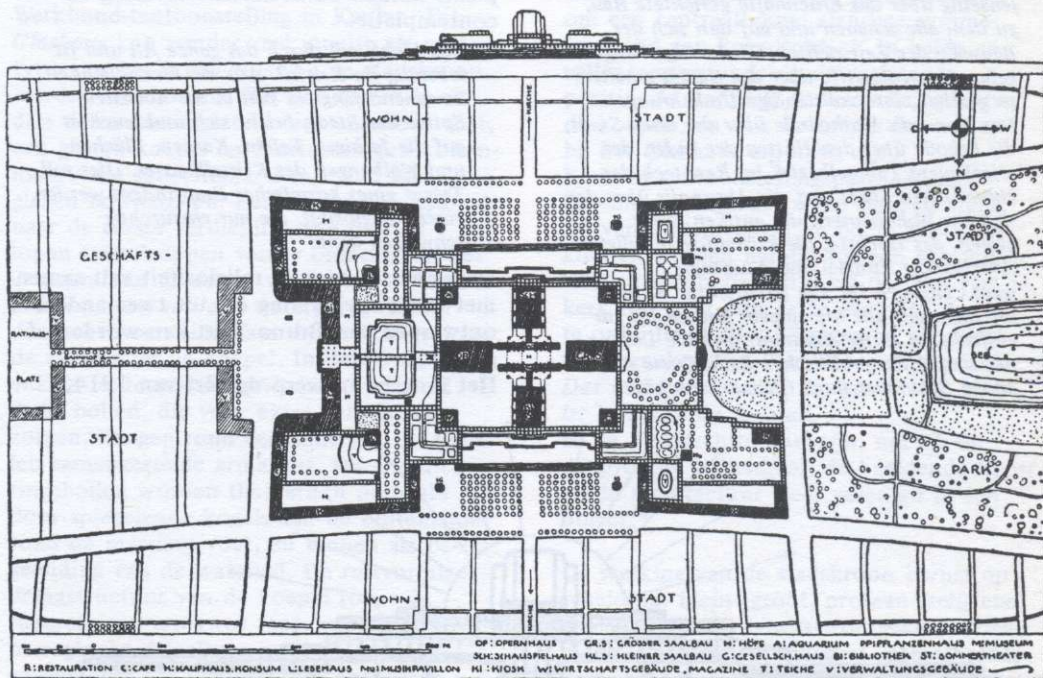
In de uiterste hoeken van het complex bevinden zich winkels, café's en restaurants.

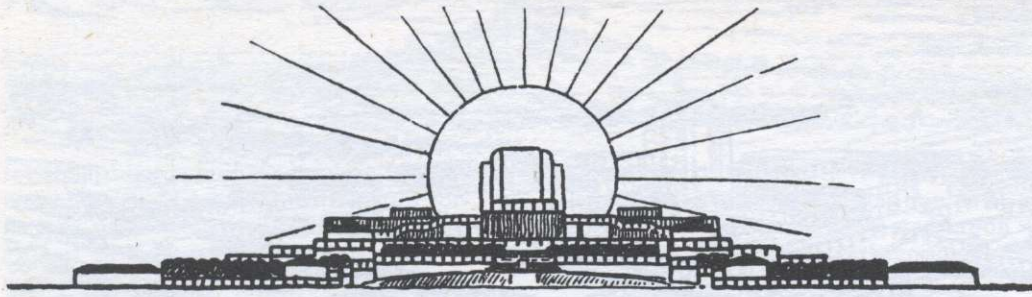
Verder zijn de gebouwen onderling verbonden door een netwerk van arcaden. Ten aanzien van het aantal toegangen en pleinen noemt Taut het belang van een goede afwikkeling van de bezoekersstromen, ook bij paniek.

Ten slotte, in het midden van het complex, de bekroning die boven alles uittorent: het kristalhuis. Een betonconstructie tilt het boven de vier omringende gebouwen uit; trappen aan beide zijden van het theater en de kleine zaal zorgen voor de ontsluiting. Glas in vele soorten en kleuren wordt ingezet om het gebouw in alle opzichten te doen schitteren.

De rol die Taut de vier centrale gebouwen en het kristalhuis toedicht blijkt uit de volgende citaten.

"Die obere Bekrönung bildet das Massiv der vier großen Bauten, als sichtbarer in seiner Kreuzform symbolischer Ausdruck der Erfüllung. Die sozial gerichteten Hoffnungen des Volkes finden hier auf der Höhe ihre Erfüllung. Das Drama, das Musikspiel gibt den hier vereinten Menschen den Seelenschwung, den sie im Alltagsleben ersehnten, und die Zusammenkunft in den Volkshäusern läßt sie fühlen, was sie als Menschen einander

zonsoogang

zu geben haben, und führt den Herdentrieb, die Urkraft des Zusammenschlusses, zur Veredelung.

Die Bauten müssen außen und innen, in ihrem Gefüge, Organismen sein, die einzig in diesem besondern Leben existieren können."

"Das Kreuz dieser vier großen Bauten ist die obere Bekrönung der gesamten Baugruppe; aber diese Baumassiv ist allein noch nicht die Krone. Es ist erst Sockel für ein höchstes Bauwerk, das, ganz vom Zweck losgelöst, als reine Architektur über dem Ganzen thront. Es ist das Kristallhaus, das aus Glas errichtet ist, dem Baustoff, der Materie und doch mehr als gewöhnliche Materie in seinem schimmernden, transparenten, reflektierenden Wesen bedeutet."

De betekenis van een architectuur die zich uitsluitend richt op doelmatige materiële behoeftebevrediging is beperkt. 'Totaal' kan architectuur slechts worden door uitdrukking te geven aan een collectief innerlijk streven, omdat hiermee het verlangen nog niet ophoudt wil te zijn. Samenhang is een voorwaarde voor haar perspectief.

Het kristalhuis dat elke doelmatigheid is overstegen, is door kleur, licht, ritmering enzovoorts pure werking geworden: intensiteit die ongekende vermogens doet vermoeden – enervering van de wil. Daarmee is de stadskroon behalve produkt en uitdrukking van de gemeenschap ook collectief centrum voor de enervering van de zinnen, in het perspectief van de gemeenschap.

Ter ondersteuning van zijn betoog verwijst Taut naar enkele historische voorbeelden:

"In jeder großartigen Kulturepoche ist es der jenseitig über das Erdenhafte gerichtete Bau, zu dem alle schauen und auf den sich der Bauwille der Zeit richtet. Die heutigen eingebundenen Begriffe über das Bauen erhalten, so gesehen, ihre vollständige Umkehrung. Der Dom, die Kathedrale über der alten Stadt, die Pagode über den Hütten der Inder, der ungeheure Tempelbezirk im Rechteck der chinesischen Stadt und die Akropolis über den slichten Wohnhäusern der antiken Stadt – sie zeigen, das Höchste, die kristallisierte religiöse Anschauung Endziel und Ausgangspunkt zugleich für alle Architektur ist und ihr Licht auf alle die einzeln Bauten bis zur einfachsten Hütte ausstrahlt und die Lösung der simpelsten praktischen Bedürfnisse mit einem Schimmer ihres Glanzes verschönt.

Von der Tiefe und Kraft der Lebensauffassung im großen hängt nicht allein das großgebaute ab, ihre Intensität, ihre Leidenschaft erzeugt erst das Schöne im kleinen. Sie allein vollbringt die rechte Wertung des Maßstabes, den die Aufgabe des Architekten in sich trägt, und verhütet die Verwischung der Grenzen zwischen dem Großen und dem Kleinen, dem Sakralen und den Profanen, an der unsere Zeit krankt.

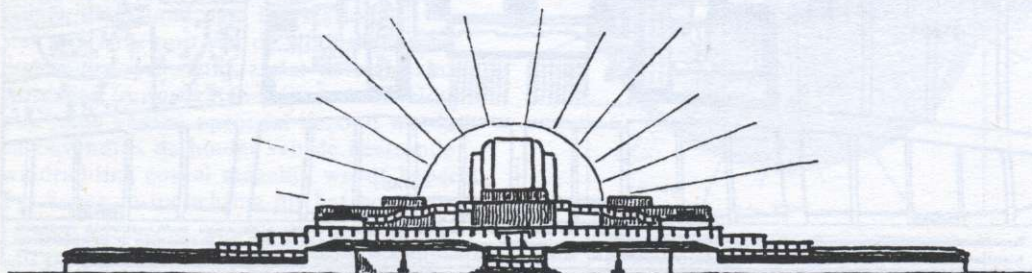
Die Hütten, Wohnhäuser, Rathäuser bilden zusammen, gipfelnd im Dom oder Tempel etwas, was man zusammen eine große Architektur, ein einziges Bauwerk nennen könnte. Der Zusammenhang ist so eng, daß er über das eigentliche Bauen hinaus alles umfaßt, was die Menschen in Lebensgenuß, Lebensfreude und Weltanschauung vereint, und damit auch die andere Künste. Die Architektur durchzieht das ganze Dasein und dieses selbst wird zur Architektur. Kann Architektur in ihrer Bedeutung jemals überschätzt werden? Sie ist Träger, Ausdruck, Prüfstein für jede Zeit."

De tegenstelling tussen de verheven kern en de eenvoudige omringende bebouwing is in de opvatting van Taut een algemene en universele voorwaarde voor architectuur. De uiteindelijke vorm is specifiek en tijdgebonden: uitdrukking van het ideologisch erfgoed van een samenleving. Zoals die religieuze Gedanke haar vervulling vond in de kathedraal, zo zal de bouw van de stadskroon op die sociale Gedanke steunen. Dit verschil betekent niet dat de stadskroon niet sakraal zal zijn: beiden vormen ze een ambiance voor geestelijke vervoering. Echter, door de bijrol die de kerk als organisatie nu vervult, verdwijnt de godsdienst-oefening uit het centrum; hiervoor in de plaats komen de kosmische ervaring en contemplatie.

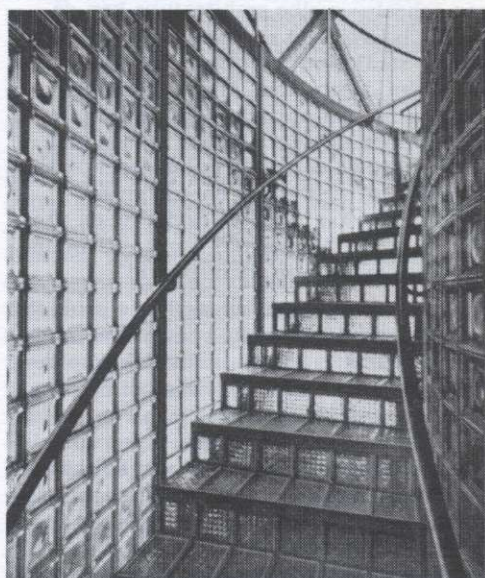
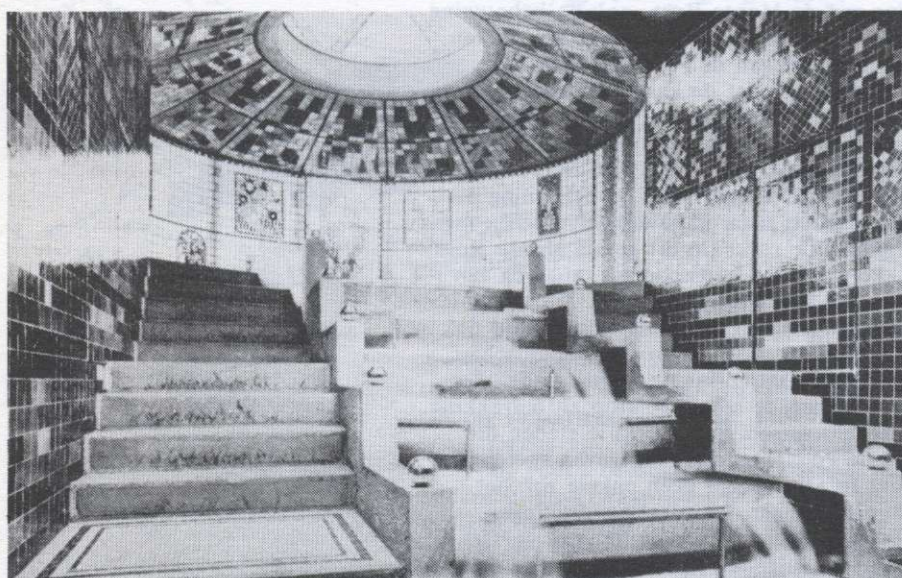
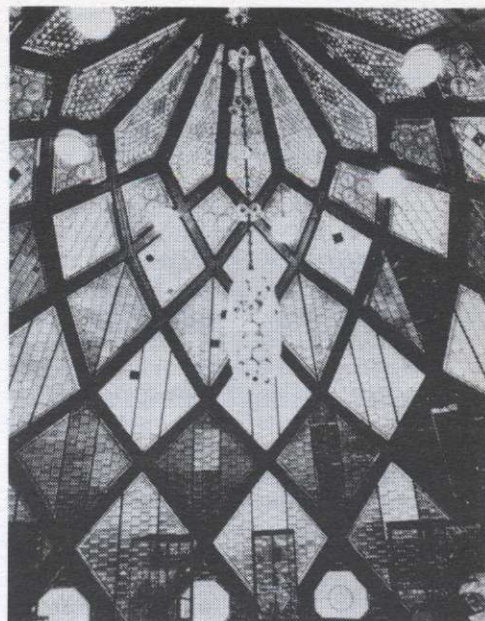
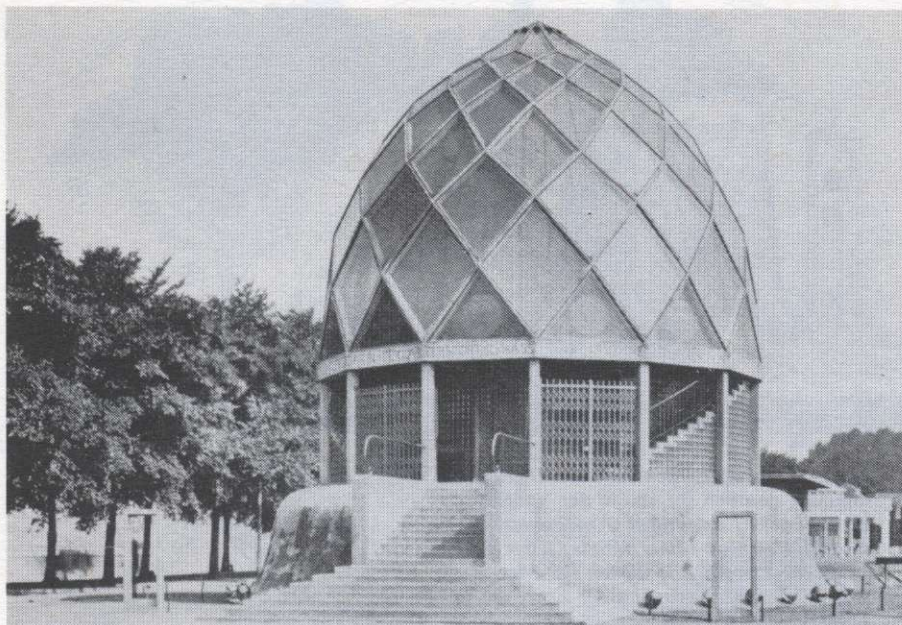
"Das Licht will durch das ganze All und ist lebendig im Kristall. Aus der Unendlichkeit kommend fängt es sich in der höchsten Spitze der Stadt, bricht sich und leuchtet auf die farbigen Tafeln, Kanten, Flächen und Wölbungen des Kristallhauses. Dies soll Träger eines kosmischen Empfindens werden, einer Religiosität, die nur ehrfürchtig schweigen kann."

Deze verschuiving in religiositeit valt samen met een ontwikkeling die uit twee andere ontwerpen van Bruno Taut kan worden afgelezen.

Het jongste ontwerp dateert van 1914,

zonsondergang

enkele jaren vòòr het verschijnen van *Die Stadtkrone*; het is een paviljoen voor de Werkbund-tentoonstelling in Keulen. Dit *Glashaus* kan zonder veel moeite als prototype van het kristalhuis van de stadskroon worden beschouwd. Het bouwwerk is uit drie delen samengesteld: een massieve voet, een glazen koepel en daartussen een kolommenrij die gedeeltelijk is ingevuld met glazen bouwstenen. Een buitentrap leidt naar de eerste verdieping, van daaruit lopen twee trappen verder omhoog. In het centrum van de eerste verdieping bevindt zich de bron van een waterpartij. Recht daarboven een vide naar de grootste ruimte: de zaal onder de koepel. In deze zaal staan enkele tentoonstellingsvitrines opgesteld. Acht bollen, die voor extra verlichting zorgen, hangen rond een centrale, uit schalen samengestelde armatuur. Deze verlichtingsbollen worden thematisch herhaald door spiegelende kogels aan de buitenzijde rond de massieve voet, en binnen als begeleiding van de waterval. De ruitvormige draagstructuur van de koepel roept de suggestie op van twee tegengestelde spiraalbewegingen die elkaar neutraliseren. Gegevens over het kleurgebruik ontbreken.

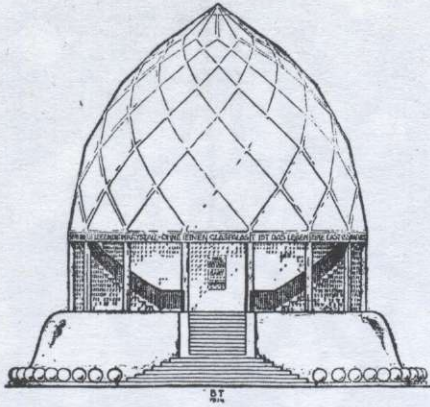
10. Bruno Taut, 'Eine Notwendigkeit' in het tijdschrift *der Sturm*, 1913, afgedrukt in: *Bruno Taut 1880-1938*, Akademie-Katalog 128, p. 178.

Het tweede ontwerp is negen jaar ouder en betreft een kerk. Ook hier gaat het om een centraalbouw; alzijdige symmetrie rond een kosmische as. In beide gevallen corresponderen de verhoogde positie, de trappen, de verticale opbouw, de koepels, en ook de torens hoewel ze bij het *Glashaus* erg klein zijn.

Kerk en tentoonstellingspaviljoen zijn op een vergelijkbare wijze samengesteld. De verschillen tussen de beide gebouwen kunnen worden herleid tot een verschil in religieuze functie. Zo is op de fries van de kerk nog juist *eine feste Burg ist uns. . .* te ontcijferen. Het *Glashaus* is voorzien van spreuken van Paul Scheerbart zoals: *Das Licht will durch das ganze All, und ist lebendig im Kristall.*

In de 'Glasarchitektur' zijn, net als bij de gotische kathedraal, de beeldende kunst en de architectuur weer verenigd in één object.¹⁰

De werking van de stadskroon berust op scheiding: klein-groot, profaan-religieus, reëel-imaginair, bewust-onbewust, doelmatig-overvloedig, individu-gemeenschap, deel-geheel (geleding). De samenhang is

gewaarborgd omdat het één het andere veronderstelt. Correspondentie betreft verschillen op elkaar als varianten van hetzelfde.

Auflösung der Städte 1920

Organiseert de stadskroon de tuinstad tot een geheel – welke architectuur kan de steden binden? In een perspectieftekening van de stadskroon verschijnt de volgende reeds aan de horizon. Als hoogtepunten kunnen ze zich optisch schakelen; maar hoe kunnen de verschillende steden zich in een nieuwe eenheid samenvoegen zoals buurtjes tot siedlungen en wijken tot steden? Wat kan doel, uitdrukking en product zijn van het streven van de bevolking van alle steden, van de mensheid?

In Taut's visie is het belangrijkste probleem dat een architectonische eenwording in de weg staat het moderne industriële kapitalisme, dat, als bron van wildgroei en uitbuiting, verdeeldheid zaait. Om een einde te kunnen maken aan chaos en verval zal onder meer de heerschappij van het concurrentie-, uitbuitings- en doelmatigheidsmechanisme overwonnen moeten worden. Voor politiek en staat kan geen plaats zijn omdat partij- en landsbelangen de bevolking verdelen en de volkeren tegen elkaar opzetten. Eigendomsgrenzen hebben de wereld verknijpt. Er is geen erger plaats van onheil dan de metropool.

Welke eenheid zal de diepe verbondenheid van de volkeren kunnen belichamen?

Het antwoord laat zich raden:

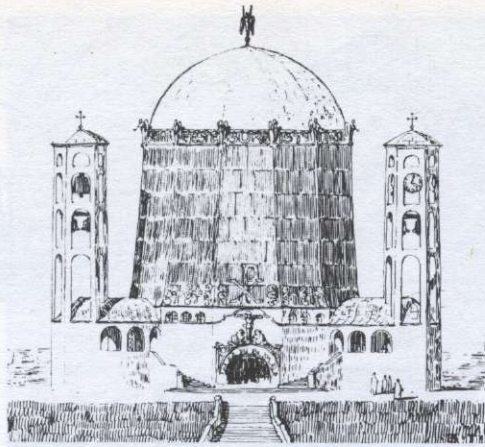
Völker Europas!

*Bildet euch die Heiligen Güter-Baut!
Seid ein Gedanke eures Sterns, der
Erde, die sich schmücken will –
durch euch!*

Deze oproep is te vinden in de tweede van de reeks 'theoretische' publicaties: *Alpine Architektur*. In dit boek stelt Taut voor om de bergen, met name de Alpen, met reusachtige bouwwerken te verrijken. Het bebouwingsvoorstel voor de Monte Rosa spant hierbij de kroon. Als begeleidende tekst schrijft hij:

“Predigt: seid friedfertig! predigt die soziale Idee: ‘Ihr seid alle Brüder, organisiert euch, ihr könnt alle gut leben, gut gebildet sein und Frieden haben!’ – Eure Predigt verhallt, solange Aufgaben fehlen, Aufgaben, die die Kräfte bis zum Aussersten, aufs Blut anspannen.

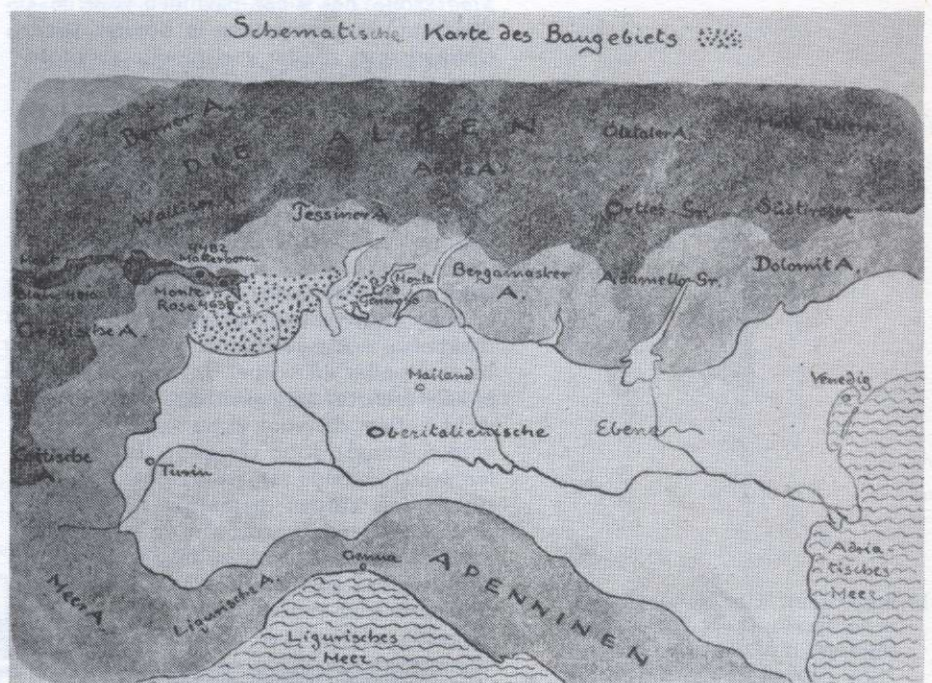
Spannt die Massen in eine große Aufgabe ein, die sie alle erfüllt, vom Geringsten bis zum Ersten. Die ungeheure Opfer an Mut,

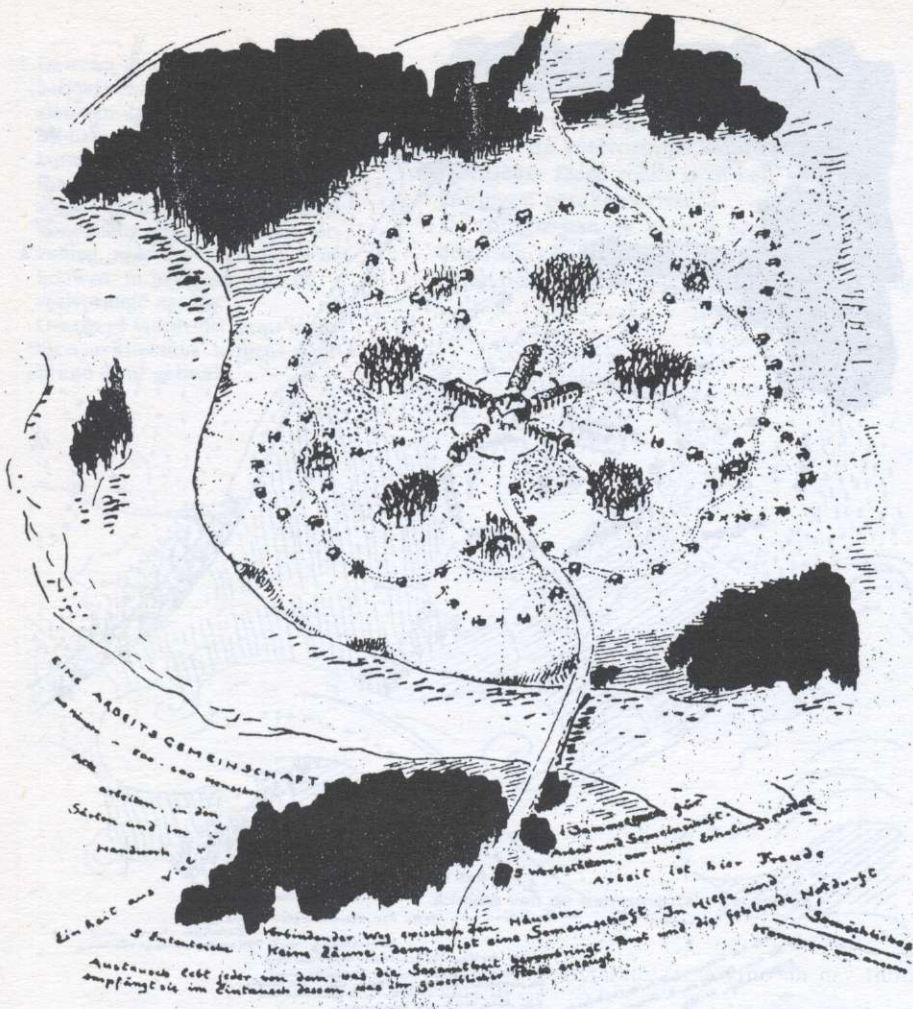

uiterst links: Glashaus Köln 1914,
links: ontwerp voor kerk, 1905.

Kraft und an Milliarden verlangt. Die aber sinnfällig deutlich für alle in der Vollendung ist. Jeder sieht im großen Gemeinsamen deutlich das Werk seiner Hände: jeder baut – im wahren Sinne. Alle dienen der Idee, der Schönheit – als Gedanken der Erde, die sie Trägt.”

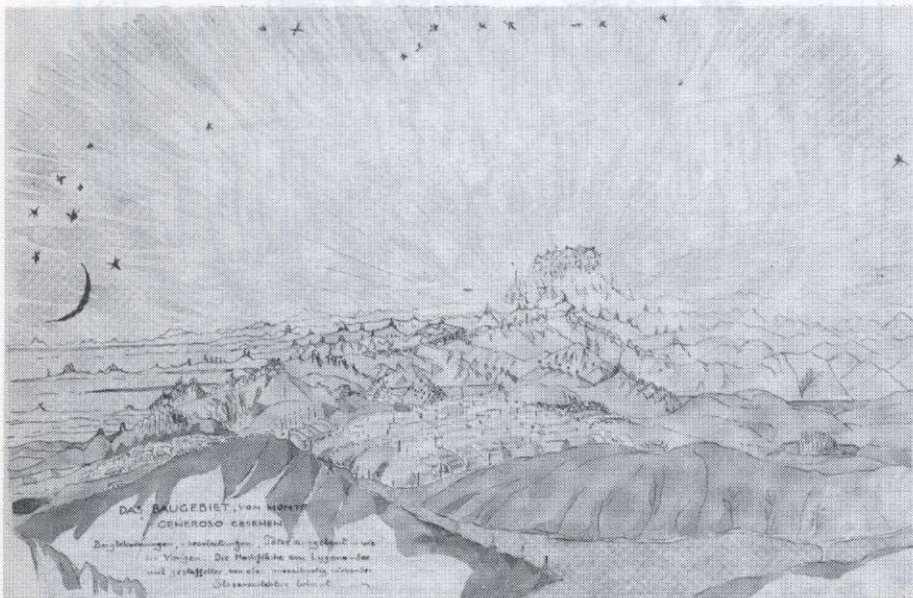
Taut's voorstel behelst behalve de bebouwing van de Monte Rosa, ook de bebouwing van een gebied dat zich vanaf de top van de berg tot aan de Po-vlakte uitstrekt. Opvallend is dat de kaart waarop de bouwterreinen zijn aangegeven een veel groter gebied bestrijkt dan op het eerste gezicht noodzakelijk lijkt. Toch ligt de reden voor de hand. Ook hier staat de bekroning niet op zichzelf maar is onderdeel van een monumentale reeks; in dit geval: Monte Rosa – Po-vlakte – Adriatische zee, analoog aan die van Falkenberg met kerk – Dorfaue – park of die van de ideale tuinstad uit de stadskroon: stadskroon – park – landschap. Het organisatieprincipe komt steeds overeen, alleen de schaal waarop zij betrekking heeft is verschillend. De drie steden die in de Po-vlakte zijn aangegeven spelen in het totaal-concept geen enkele rol; het zijn niet meer dan plaatsaanduidingen. In zekere zin is hiermee het pad geëffend voor de volgende publicatie met de driedelige titel: *Die Auflösung der Städte oder Die Erde eine gute Wohnung oder auch: Der Weg zur Alpen Architektur*.

Arbeitergemeinschaft

Een gedeelte van dit boek bestaat uit een dertigtal tekeningen waarin de begeleidende tekst 'vloeiend' is opgenomen. De tegenstelling tussen tekst en beeld is als het ware opgeheven. Verder zijn ter ondersteuning van Taut's betoog nog vele teksten van andere auteurs (waaronder Kropotkin) als bijlagen toegevoegd. Het boek als geheel schetst een beeld van de wereld zoals die er in de toekomst uit zal moeten gaan zien. De eerste elf pagina's behandelen de organisatie van het leven van alledag. Ze geven een indruk van de wijze waarop de bevolking gehuisvest kan zijn, als de steden ophouden te bestaan. Taut tekent twee leef-

DAS BAUGEBIET VON NUBIA
CHEROSHO SEHENEN

Beziehungen, bewahren. Die Anwesenheit ist
in Vögel. Die Heiligste von Lyonesse
und grüßte, an die, menschen
Staatlichkeit, ist...

gemeenschappen die als basistypen zijn op te vatten.

De eerste is de *Arbeitergemeinschaft*. Deze gemeenschap, die uit 500-600 mensen bestaat, kan grotendeels in haar eigen behoeften voorzien. Niettemin zijn de nederzettingen over land onderling verbonden door een wegenstelsel en vaak ook per kanaal of rivier bereikbaar.

In de nederzetting zelf zijn de woningen min of meer ringvormig gegroepeerd rond een gemeenschapsgebouw, de *Sammelhalle für Arbeit und Gemeinschaft*. Tegelijkertijd vindt op vijf plaatsen een secundaire groepering plaats rond een kleine groenaanleg met een eendevijver. Tevens is sprake van een secundaire groepering rond een vijftal bomencusters. Elke bomencuster ligt bovendien in het verlengde van één van de vleugels van het gemeenschapsgebouw. Deze organisatie laat zich op meerdere manieren interpreteren. Zowel de eendevijver als de bomencuster, alsook het gemeenschapsgebouw, zijn te begrijpen als de symbolische verdubbeling van de samenleving van de buurt- of nederzettingbewoners. Maar ook kunnen ze de harmonische verhouding gemeenschap(sculptuur) / natuur symboliseren.

In wezen kan deze dubbele interpretatie als grondslag worden beschouwd van alle voorgaande organisatievoorstellen van Taut. Steeds wordt de eenheid van de gemeenschap en haar harmonische verhouding tot de natuur gesymboliseerd.

Ook een tweede kenmerk - de getrapte organisatie van deel en geheel, zoals bij Falkenberg en 'Die Stadtkrone' - is in het ontwerp voor de Arbeitergemeinschaft terug te vinden. De vijf 'vijverbuurtjes' liggen aan het interne circuit van de nederzetting, en de vijf 'bomenbuurtjes' worden elk door een vleugel van het gemeenschapsgebouw met de kern van de nederzetting verbonden.

De ontsluiting van het dorpje is niet bestemd voor doorgaand verkeer, maar takt als secundaire weg aan op een zelfstandig netwerk van hoofdverkeerswegen.

De *Landarbeitsgemeinschaft* vormt als nederzetting het tweede basistype. De bevolking, bestaande uit ongeveer 50 families, woont in de ene helft van het dorp; de andere helft wordt in beslag genomen door stallen voor het vee en een opslagschuur. Hiertussen ligt het gemeenschapsgebouw met *Verwaltung und Versammlungsräume*. De scheiding tussen de beide helften valt samen met een ontsluitingsweg die tevens het land naar gebruik lijkt te verdelen (akkerbouw en veeteelt?). Loodrecht op deze ontsluitingsweg wordt een monumentale reeks ontwikkeld: een monumentale bomenlaan leidt naar de opslagschuur; aan de andere kant ligt een hof die omsloten wordt door de stallen en de schuur; vervolgens het gemeenschapsgebouw en tenslotte het cirkelvormige woongedeelte van de nederzetting. Deze reeks 'verbindt' de grond, en wat zij voortbrengt met de bevolking. Het is het gemeenschapshuis dat als het ware tussen de aarde en haar bewoners bemiddelt, en dat wat gescheiden is weer verzoent.

De geschakelde dorpjes vormen een weefsel dat zich over de aarde uitstrekt. Taut be-

schouwt verdichting van de bebouwing rond fabrieken en havens als onvermijdelijk. Echter, door de gemeenschappen zoveel mogelijk selfsupporting te laten zijn kan industrie tot een minimum beperkt blijven. Merkwaardig is dat tussen het schaalniveau van de nederzetting en dat van de aarde geen organiserend concept met een bemiddelende rol wordt ontwikkeld. Een oplossing in de zin van Alpine Architektur is immers heel goed denkbaar: een weefsel van dorpjes dat zich over de gehele Plovlakte uitstrekt. *Auflösung der Städte* doet hierover geen uitspraak.

De gigantische bouwwerken in dit boek zijn nauwelijks aan een bepaalde plaats gebonden. Ze staan in het wereldomspannend continuum voornamelijk op zichzelf. Hun symbool-functie en religiositeit komen grotendeels overeen met die van de stadskroon en de Alpenbebouwing. Ook de inzet is identiek.

Nawoord

Zoals uit de geschiedenis van de Gartenstadt-beweging blijkt is niet alleen de verbetering van de materiële levensomstandigheden inzet van haar activiteit. Met de Gemeinschaft-idee worden ook sociale doelen nagestreefd. Uit het voorafgaande blijkt dat Taut's architectonische ambities verder gaan dan een eenvoudige invulling van deze doelstellingen. Zijn verzet tegen de kortademigheid van de zuivere doelmatigheidsarchitectuur is wat dat betreft illustratief. Rationalisering op zich is in zijn ogen zonder waarde of zelfs verwerpelijk.

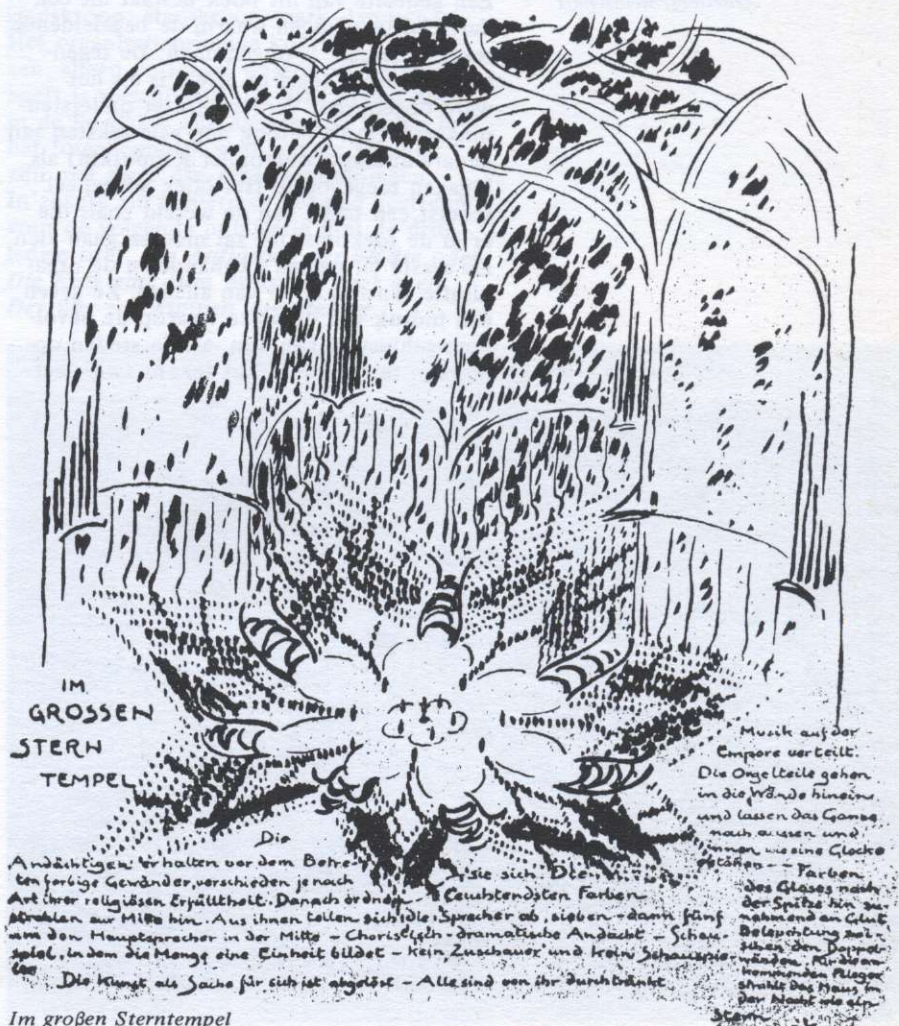
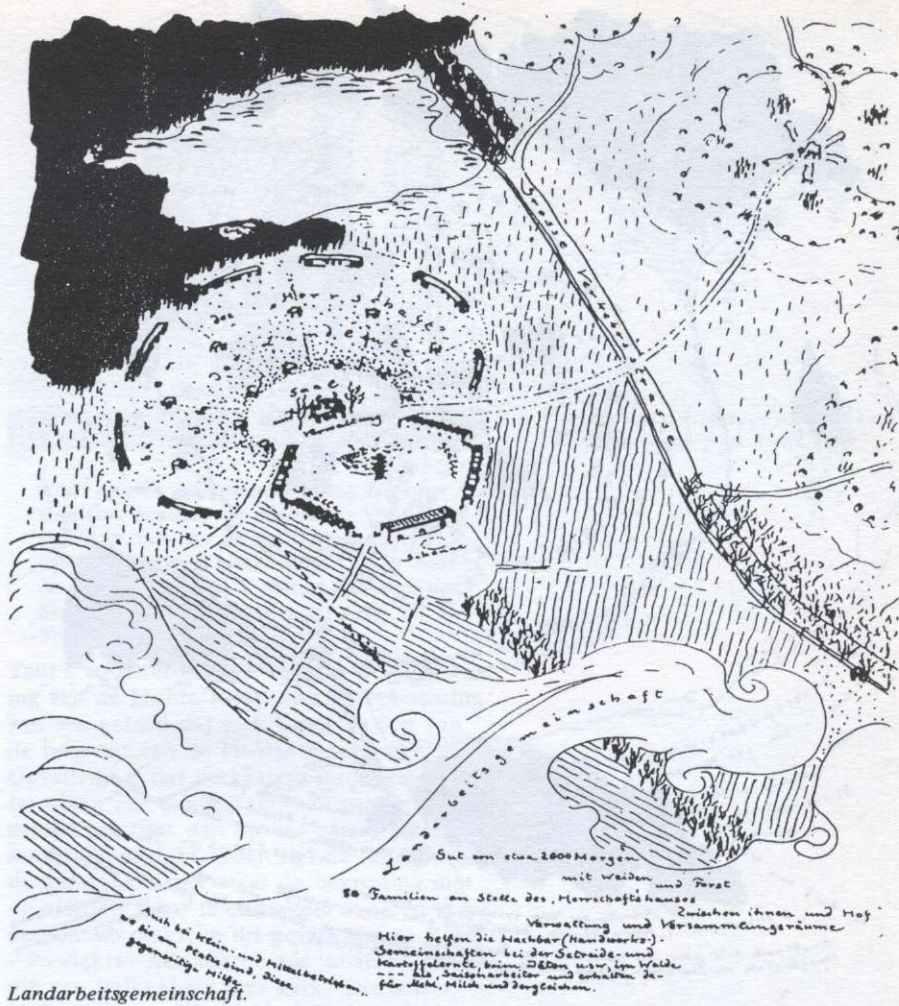
In de optiek van Bruno Taut is het wezenskenmerk van de ware bouwkunst de opgave die het zich stelt, en overeenkomstig uitvoert: het is de taak van de bouwkunst mens en omgeving te organiseren op basis van hun innerlijke architectuur.¹¹ In de correspondentie van de natuur en de ware architectuur, in de veelvormige variatie van het identieke, is dezelfde oorsprong voelbaar: het oer-ene. In wezen is de mensheid door een zelfde wil bezielde: die sociale Gedanke. Door te bouwen kan zij zich realiseren.

De oppervlakkigheid van stijl-limitaties gaat aan dit wezen voorbij.

Hoewel er ogenschijnlijk grote tegenstellingen bestaan tussen zijn vooroorlogs werk, zijn publicaties tijdens en kort na WO1, en zijn siedlungontwerpen uit de twintiger jaren, blijkt dat er toch een aantal structurele overeenkomsten te vinden zijn in enkele van zijn ontwerpen. Deze laten zich als volgt omschrijven:

Het organisatie-principe komt steeds globaal overeen en is onafhankelijk van de schaal van het ontwerp.

In elk ontwerp onderscheidt zich een kern van een weefsel. In de kern wordt de eenheid van het weefsel of het organisme manifest. De vorm die de kern aanneemt is niet zo belangrijk, als zij zich maar profileert; zoals: kerktoren, kathedraal, stadskroon, alpenkroon, gemeenschapshuis, aarde, maar ook: plein, hof, vijver, balkon. De kern is steeds drager van een dubbele symboliek: het symboliseert de eenheid van de gemeenschap en haar harmonische verhouding tot de omgevende natuur. Dit laatste door middel van een monumentale

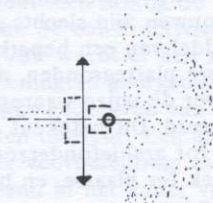

11. De term *innerlijke architectuur* behoeft enige uitleg. Ten aanzien van de mensheid duidt het op haar latente of werkelijke verbondenheid (Gemeinschaftsgeist, Ihr seit alle Brüder, Herdentrieb, soziale Gedanke). Deze innerlijke samenhang streeft naar een vervulling, naar een realisatie in het bouwen; in harmonie met de veelvormige natuur. Overigens wordt de term 'innerlijke architectuur' nergens door Bruno Taut gebruikt.

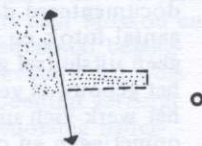
reeks waarvan de kern deel uitmaakt. Hierin staat de reële eenheid van de kern tegenover de imaginaire eenheid van de natuur: de veelvormige variatie van het identieke. Deze reeks is in een aantal tekeningen geschematiseerd. De functie van de kern is een geestelijke: centrum voor contemplatieve verzinking, maar ook voor de enervering van de zinnen.

Bovendien worden enkele ontwerpen gekenmerkt door een getrapte organisatie van deel en geheel. Elk weefsel met een kern is potentieel in staat zich te verbinden met een soortgenoot, en kan op die manier een nieuw weefsel vormen, eventueel met een nieuwe kern van een hogere orde. Analogoos aan een organisme.

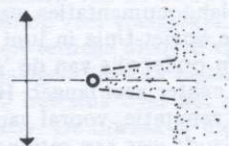
schema van de monumentale kernreeks

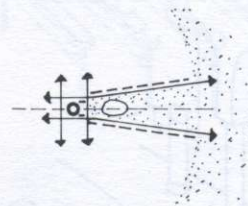
Arbeiderssiedlung 1905

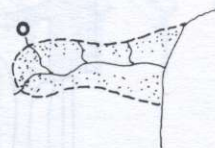
Falkenberg

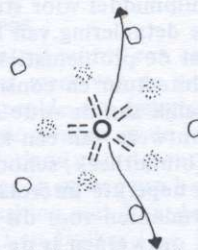
wijk uit "die Stadtkrone"

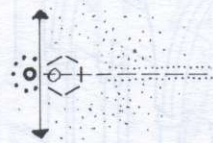
de stadskroon

bekroning Monte Rosa

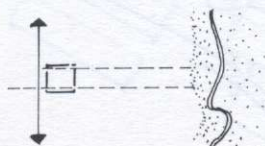
Arbeitsgemeinschaft

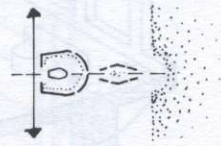
Landarbeitsgemeinschaft

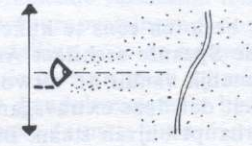
de aarde (AdS)

Freie Scholle

Hufeisen

woonhuis Dahlewitz